

УДК 811.161.2'38(043)

Н. О. Хараман

**ПОРІВНЯННЯ В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ «ЩОДЕННИКА»
ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Хараман Н. О. Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка.

У статті досліджено порівняльні конструкції в мові «Щоденника» Олександра Довженка. Визначено стилістичні властивості та естетичну роль порівнянь у тексті, їхнє місце і значення в індивідуально-авторській картині світу.

Ключові слова: порівняння, порівняльна конструкція, прагматична функція, мовна особистість, мовна картина світу.

Хараман Н. А. Сравнение в образной системе «Дневника» Александра Довженко.

В статье исследуются сравнительные конструкции в языке «Дневника» Александра Довженко. Анализируются стилистические свойства и эстетическая роль сравнений в тексте, их место и значение в индивидуально-авторской картине мира.

Ключевые слова: сравнение, сравнительная конструкция, прагматическая функция, языковая личность, языковая картина мира.

Kharaman N. A. Comparison of the image system of «Diary» of Alexander Dovzhenko.

This article examines the comparative constructions in the language of the «Diary» of Alexander Dovzhenko. Stylistic properties and aesthetic role comparisons are analyzed in the text, their place and importance in the individual author's picture of the world.

Key words: a comparison, comparative constructions, pragmatic function, linguistic personality, linguistic picture of the world.

Творчий характер мови відображається в індивідуальній мовній картині світу кожного майстра слова, яка зумовлюється моделлю світу епохи. Серед мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію в тексті, важливе місце посідають порівняння. Порівняння не тільки фіксує елементи моделі світу, а й дає змогу простежити процес їхнього формування. Індивідуально-авторське образне порівняння формує образ світу письменника, у якому відображаються особливості мовомислення автора.

За визначенням Л. Мацько, порівняння – це фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших [4, с. 469]. Усі компоненти порівняльної конструкції взаємопов'язані семантично, стилістично та в комплексі створюють нову художню образність.

Порівняльні конструкції – складна лінгвістична категорія, якій притаманні антропоцентричність, прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності і зумовленість суб'єктивним досвідом автора. Учені зауважують, що будь-який семантичний процес породжує порівняння, зіставлення двох одиниць, тобто за своєю суттю є пізнавальним, гносеологічним [3, с. 7].

Дослідники по-різному підходять до вивчення порівнянь і розглядають їх у різних аспектах. Деякі мовознавці розглядають ці образні засоби у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Телія), інші з'ясовують специфіку вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко), вивчають порівняння як засіб формування індивідуально-авторського стилю (Л. Голоух, Л. М'ясякіна), визначають статус порівнянь у фразеологічному фонді мови (Л. Авксент'єв, М. Алефіренко, А. Найда), описують функції порівнянь у різних функціональних стилях мови (В. Вомперський, О. Некрасова).

На сьогодні актуальним є вивчення зв'язку цих образних засобів з індивідуальною моделлю світу письменника, з'ясування їх ролі у формуванні мовного образу автора. Оскільки «порівняння нерозривно пов'язане з ціннісною картиною світу, його аналіз дає змогу виявити місце тих чи

тих об'єктів у мовній картині світу» [5, с. 87].

Порівнянню як лінгвістичній категорії притаманне прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора. Компоненти порівняння змінюють свої семантичні та емоційно-експресивні можливості; вони є відображенням особистості автора, викликають широке коло асоціацій, активізують увагу й почуття, зумовлюють відповідну реакцію читача.

За допомогою порівнянь письменник утілює в художніх образах свої життєві сприйняття, будує індивідуальну мовну картину світу. Індивідуально-авторське образне порівняння формує індивідуальний образ світу письменника, саме в ньому відображаються особливості образного мислення письменника.

Різні погляди на походження, граматичну і семантичну структуру компаративних конструкцій свідчать про те, що дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій, як і метафорі, притаманні антропоцентричність, зумовленість суб'єктивним досвідом автора. У авторському тексті всі порівняння образні, проте в центрі – художні, індивідуально-авторські порівняння, а логічні, загальномовні – на периферії.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування і стилістичного навантаження порівнянь як образних словесних засобів у «Щоденнику» Олександра Довженка.

Жанр і тема твору, стилістична манера оповідача диктують свої закони у виборі тих чи тих порівнянь, які здебільшого є стилістично вагомими та містять конотативний елемент. У щоденникових записах О. Довженко зазначав: «Природа справжнього поетичного образу полягає в тому, що він має многоплановий зміст або, вірніше сказати, кілька змістів, з яких найвірнішим завжди буває той, що ви для себе виберете» [2, с. 210]. Індивідуальна мовна картина світу письменника є національно детермінованою, що засвідчують зокрема і використовувані ним порівняльні звороти та прийоми реалізації основних домінант його національної свідомості.

Відповідно до класифікації Л. Голоюх, структурними елементами порівняльної конструкції є: 1) предмет (суб'єкт) порівняння; 2) основа (ознака) порівняння; 3) образ (об'єкт) порівняння [1, с. 6].

Досить численною групою порівняльних конструкцій у мові «Щоденника» є такі, де предметом порівняння виступає людина. Здебільшого вони характеризують образ загалом – як риси зовнішності, так і морально-психологічні. Уведення в текст порівнянь дає змогу авторові створити в читача чіткіше уявлення про зовнішність героя, особливості його мовлення, рухів, передати фізичний чи психічний стан персонажів.

Образом порівняння в О. Довженка може бути будь-яке явище дійсності, семантика цього компонента порівняльної конструкції значно різноманітніша. Образ порівняння вносить нові асоціації у сприйняття всієї фігури мови, конкретизуючи семантику предмета порівняння.

Найчастіше образом порівняння письменник обирає лексеми, що є назвами представників тваринного (*бджола, ворона, ведмідь, в'юн, миша, муха, пацюк, слон, хірт, чайка*) і рослинного світу (*дерево, горіх, квітка, тютюн*): *Розметає ураган дітей моїх, як чайок, і довго-довго розноситимуть вони печаль по всьому світу* [2, с. 83]; *Небо було блакитне, з невеличкими, як вишневі квіти, хмарками* [2, с. 129].

Порівняння може передавати емотивне значення і є прагматично спрямованим знаком, що орієнтує на певну оцінку. У «Щоденнику» порівняння є засобом вираження авторського ставлення до певної особи чи явища, а вибір порівняння завжди пов'язаний із характером авторської оцінки зображуваного. У кожному порівнянні, а особливо такому, що вжите у функції тропа, наявна оцінка.

Для пейоративних порівнянь досить традиційним є використання денотатів тваринного світу. Уживання таких порівняльних конструкцій обмежене функціональними якістьми, вони дієві в описах портретів негативних персонажів, негативних явищ у суспільстві: *Горбаті німецькі солдати. Криві, тонкі, як глисти* [2, с. 57]; *А в самого руки тремтять і очі викарячені, повіриш, ну як ото у носіра або в краснопірки од страху* [2, с. 111]. Порівняння передають емотивне значення (більш показовими є конструкції з пейоративною конотацією) й орієнтують на певну оцінку, а отже, є прагматично спрямованим знаком у мові «Щоденника». Крім надання авторської оцінки зображуваному, вони увиразнюють у тексті усномовну експресію.

Експресивно-оцінний ефект порівнянь, ужитих О. Довженком, може підсилюватися найближчим мовним оточенням, семантика якого вже має аксіологічне забарвлення, створене за рахунок уведення в контекст лексем із оцінною семантикою: *Ви нахлібник і нікчема. Каховка навіть не помітила вашої присутності в ній. Ви як муха в їдальні* [2, с. 354].

Поодинокі порівняння, пов'язані з описом природи та персонажів, мають меліоративне забарвлення й уособлюють приязне ставлення автора до них та народні стереотипні погляди на красу зовнішню і внутрішню: *Небо було блакитне, з невеличкими, як вишневі квіти, хмарками* [2, с. 129]; *Написати і не забути чи ввести в сценарій характерного, твердого і замкненого, як горіх, чотирнадцятилітнього хлопця – сина партизана, що був блискучим розвідником і знищив багато ворогів* [2, с. 64].

Для українського менталітету характерне сприймання світу і через сільські побутові реалії. Тому, як і в мовотворчості багатьох інших письменників, закономірне використання таких порівнянь у Довженковій мові: *А ти як полова, носить тебе всіма вітрами* [2, с. 107]; *Тому, мабуть, і стенограми треба потім правити, вони схожі на промови, як дрова на дерево* [2, с. 92].

Одним із ключових і стилістично вагомих у «Щоденнику» є образ душі. Ось як за допомогою порівнянь у конкретних текстових умовах

відбувається його естетично-образне розгортання: *Усяка буває душа – одна, як Дніпро, друга часом, як калюжа, по кісточки, а часом буває так, що і калюжки нема...* [2, с. 110]. Річка «стала однією з концептуальних реалій, чії ознаки предикуються світові в його (Довженка) сприйнятті і художньому моделюванні» [6, с. 46].

За допомогою порівняльних конструкцій у тексті «Щоденника» напрочуд вдало передано перепади настрою автора, його психологічний стан – напружений, збуджений, коли він торкається наболілих проблем духовності нашого народу, русифікації населення, засуджує горе-керівників, «напівпровідників культури», людей підлих, нищих, нікчемних духом: *Мовчать Микитині лакеї, набундючившись чи п'ючи фатальну горілку, чекаючи, як ворони в степу, на мою смерть* [2, с. 259]; *«Ми загинули, пропали ми», – оці слова тисяч наших батьків і братів, що вже загинули чи загубають, лунають у моїй душі, мов похоронний дзвін* [2, с. 132].

Наскрізним у щоденникових записях є образ народу. На рослинній семантиці побудоване таке розгорнуте порівняння: *Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують. У нього велике, дебеле листя, а цвіту де-не-де* [2, с. 96]. Образ тютюну допомагає авторові висловити всю гіркоту переживань за долю українського народу, який постійно піддавався нарузі й знищенню.

Зустрічаємо на сторінках «Щоденника» і глибокі народнопоетичні образи: *Плаче Саня-Ярославна. Летить зозулею на східні воронезькі степи* [2, с. 100] або *Та нещасливий батько горлицею тихо плакав по своєму сину, що не злякати солов'я* [2, с. 115]. У фольклорній традиції витримані й форма цих порівняльних конструкцій (орудний відмінок), і лексичне наповнення (зозуля, горлиця, птиця). Такі метафоричні антропоморфні порівняння наділені особливими експресивними конотаціями, оскільки безсполучниковий зв'язок компонентів порівняльної конструкції сприяє їх більшій семантичній зрощеності й образній цілісності: *Хай летять вони (слова) весінніми птицями до рідних наших хат* [2, с. 89].

Образом порівняння в Довженка можуть виступати також і явища або якості, які перебувають в антонімічних відношеннях: *Війна стала великою, як життя, як смерть* [2, с. 68]; *Добрий і недобрий. Він м'який як віск. Він і твердий як криця* [2, с. 297]. Ефект зіставлення чи протиставлення в такому разі зростає, у результаті чого виразно посилюється експресивність висловлення.

Авторська оповідь Довженка тяжіє до лірично-філософських роздумів. Значне місце в них посідають абстрактні порівняння, що допомагають письменникові розкрити філософську думку через суб'єктивні, оригінальні асоціації: *Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу, як трагічний символ* [2, с. 112]. Конкретне і абстрактне поєднуються в порівняльній сполуці, що унаочнює й конкретизує думку, робить її образною.

Усталені, традиційні порівняння на зразок *як в'юн, як миші, мов дитя, як квіти* доповнюються нетрадиційними, індивідуально-авторськими, здебільшого розгорнутими: *Живемо, як політи на кораловому рифі* [2, с. 253] або *Він був схожий на великий рояль, у якому чомусь грали тільки три клавіші* [2, с. 340]. Для розуміння конструкцій з індивідуально-авторськими порівняннями необхідне знання тексту, вони побудовані на індивідуальних асоціаціях. Адже при використанні узуальних порівнянь творча індивідуальність автора виявляється переважно у специфіці їх відбору з-поміж інших мовних засобів.

Порівняння індивідуального характеру яскраво презентують індивідуально-авторську картину світу, а імпліцитність ознаки змушує читача відновлювати її (ознаку) самостійно, отже, такі порівняльні конструкції мають значний прагматичний потенціал. Такі порівняння з'являються «задля створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню» [1, с. 3].

Отже, своєрідна словесна образність є характерною ознакою мовостилю Олександра Довженка. Стилістичне навантаження порівнянь полягає в експресивності й емоційній насиченості цілісних образів, створюваних засобами асоціативного зіставлення та порівняння. Компоненти порівняння в мовній тканині «Щоденника» Олександра Довженка проявляють свої семантичні та емоційно-експресивні можливості, викликають широке коло асоціацій, допомагають авторові увиразнити позитивну чи негативну оцінку, таким чином зумовлюючи відповідну реакцію читача. Порівняння тісно пов'язане з ціннісною картиною світу, з увлеченням людини про погане / гарне, красиве / некрасиве, що вводить до структури порівнянь такі складові, як оцінність і експресивність. Ці компоненти сприяють створенню тієї частини інформації, що відображає художнє бачення дійсності автором та узгоджується з його індивідуальною картиною світу. За допомогою порівнянь у процесі мовної реалізації виявляється світогляд письменника, актуалізується концептосфера авторської свідомості, формується мовний образ автора.

Література

1. Голоух Я. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Я. В. Голоух. – К., 1996. – 20 с.
2. Довженко О. П. Господи, пошли мені сили : Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / О. П. Довженко ; ред. рада В. Шевчук та ін. – Харків : Фоліо, 1994. – 655 с.
3. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. Коцюбинського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. І. Марчук. – Одеса, 2003. – 20 с.
4. Мацько Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 507.
5. М'ясянкін Л. І. Порівняння як лінгвістична категорія / Л. І. М'ясянкін // Українознавець. – Вип. 1. – Львів, 2006. – С. 86–92.
6. Сидяченко Н. Про що розповідають тропи Олександра Довженка / Наталя Сидяченко // Культура слова : міжвід. зб. – К., 1996. – Вип. 46–47. – С. 40–46.